УДК 72.01+72.06

СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНА АРХІТЕКТУРА ЯК СПОСІБ ПОКРАЩАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО СТАНОВИЩА ЖИТЕЛІВ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ

К. Герич, аспірант

ORCID ID: 0000-0001-7175-1678

Н. Ватаманюк, аспірант

ORCID ID: 0000-0002-4977-992x

Київський національний університет будівництва і архітектури

<https://doi.org/10.31734/architecture2021.22.115>

Герич К., Ватаманюк Н. Соціально орієнтована архітектура як спосіб покращання економічного становища жителів сільської місцевості

Досліджено питання економічного розвитку сільських поселень завдяки створенню соціально орієнтованої архітектури. Вивчено причини міграції сільського населення до міст і занепад сільських територій. Наведено дані Державної служби статистики України щодо кількості жителів і обсягів міграції сільського населення. А також запропоновано одне з вирішення згаданих проблем – розвиток соціально орієнтованої архітектури, яка б відповідала потребам певної категорії населення та створювала нові робочі місця.

Одним із видів соціально орієнтованої архітектури можуть стати інноваційні центри зайнятості, які є новою типологічною групою соціальних центрів професійної орієнтації та переорієнтації населення. Запропоновано проєктування таких комплексів як об'єктів тяжіння з вдалою транспортною інфраструктурою.

Модель мережі інноваційних центрів зайнятості для сільської місцевості створюється пропорційно до численності населення. Також ураховується забудова складськими й виробничими спорудами на території сільських рад, які можуть бути пристосовані до цих центрів.

Основними функціональними зонами інноваційного центру зайнятості можуть бути: виробнича, адміністративна, житлова, зона харчування, освітня, медична тощо. Також повинні враховуватись відкриті громадські простори, які утворюються у проєктуванні інноваційних центрів зайнятості. Простори мають бути орієнтовані на різні соціальні групи населення та сприяти суспільній взаємодії.

Ураховуючи усі наведені пропозиції та розробки, уможливлються поступове відродження «забутих» територій сільських поселень і застосування нових рушійних сил для економічного розвитку сіл.

Ключові слова: соціально орієнтована архітектура, сільська місцевість, сільські населені пункти, інноваційні центри зайнятості, відкриті громадські простори.

Herych K., Vatamaniuk N. Socially-focused architecture as a way to improve the economic conditions of rural population

The article examines the issue of economic development of rural settlements through creation of socially-focused architecture. The reasons for the rural population migration to cities and the decline of rural areas are studied. The data of the State Statistics Service of Ukraine on the number of inhabitants and migration of the rural population are given. Also, one of the solutions to the problems is proposed, particularly development of socially-focused architecture that would meet the needs of the specific category of population and create new job places.

One of the types of the socially-focused architecture can be innovative employment centers, which are a new typological group of social centers of vocational guidance and reorientation of the population. It is proposed to design such complexes as gravity facilities with good transport infrastructure.

The model of the network of innovative employment centers for rural areas is created in proportion to the population. The construction of warehouses and production facilities on the territory of village councils, which can be adapted for centers, is also taken into account.

The main functional zones of the innovation employment center can be the following: industrial, administrative, residential, food zone, educational premises, medical, etc. Open public spaces created in the design of innovative employment centers should be also considered. Spaces should be focused on different social groups and promote social interaction.

Taking into account all above-mentioned proposals and developments, it is possible to gradually revive the «forgotten» areas of rural settlements and bring new driving forces for the economic development of villages.

Key words: socially-focused architecture, countryside, innovative employment centers, open public spaces.

Постановка проблеми. В Україні дедалі більшої популярності набуває питання розвитку та збереження сільських населених пунктів, які

щороку масово «зникають» із карти адміністративного поділу нашої держави. Основною причиною таких негативних явищ є низькі доходи

та безробіття жителів сільської місцевості, відсутність робочих місць, транспортної інфраструктури, освітніх установ тощо. Постає питання створення такого житлового середовища сільського населеного пункту, яке забезпечить усі умови для «повноцінного» проживання його мешканців.

Постановка завдання. Завдання дослідження – окреслити шляхи вирішення проблем економічного стану жителів сільської місцевості завдяки проектуванню соціально орієнтованої архітектури, яка надасть змогу створити нові робочі місця, наприклад інноваційних центрів зайнятості з організацією нових громадських просторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем, пов'язаних із розвитком економічного становища сільських територій, присвячено багато робіт зарубіжних і вітчизняних дослідників: О. Бородіної, Ю. Губені, М. Маліка та ін. Аспекти планування територій та розвитку сільських поселень опрацьовано у працях таких архітекторів і дослідників: М. Габреля [1], М. Гнеся [2], Г. Петришиної та ін. Швидкий розвиток і децентралізація сільських поселень спонукають до вивчення цієї теми в ширших масштабах.

Виклад основного матеріалу. Віднедавна у нашій державі стали традиційними негативні економічні, політичні та соціальні процеси, що спричиняють недостатній розвиток сільської місцевості, а це, своєю чергою, призводить до відтоку населення у міста, а саме – через погіршення економічного та соціального стану жителів сільських територій, відсутність транспортного зв'язку, інфраструктури та медичного обслуговування. Ключовим фактором, який стає причиною міграції сільського населення до міст, є низькі доходи через безробіття, тобто відсутність робочих місць у межах села. Перед жителями сільської місцевості постає вибір: важка та часто малооплачувана робота «на землі», або пошук легшої та більш оплачуваної роботи у найближчому до селища місті. Проте, навіть знайшовши роботу в містах, проблеми для сільського жителя на цьому не завершуються. Щоденна дорога на роботу до міста та назад створює безліч незручностей: висока вартість проїзду, затрати часу, відсутність міжміського транспорту у вечірній час, а з початком пандемії коронавірусу та карантинних обмежень – і взагалі неможливість потрапити до міста на роботу за допомогою громадського транспорту. Ці чинники змушують жителів

сільської місцевості орендувати або купувати житло в місті та змінювати місце проживання. Через описані негативні процеси в Україні щороку збільшується кількість покинутих домівок у селах, які згодом «вимирають». За період незалежності України зникло близько 500 сіл, а Інститут демографії та соціальних досліджень НАНУ ще у 2017 році повідомляв про 4684 села, які опинилися на межі зникнення, де на 2015 рік мешкало до 50 осіб у кожному [3]. Зменшується і чисельність наявного сільського населення. З 1990 року, за даними Державної служби статистики України, кількість сільського населення скоротилася від 16 969,3 тис. осіб до 12 628,8 тис. осіб у 2021 році [4].

Згідно з даними Державної служби статистики України [4] за 2002–2019 рр., відбулося міграційне скорочення населення сільської місцевості нашої держави, за винятком чотирьох років (2014–2017 рр.), коли виник міграційний приріст, очевидно, пов'язаний із окупацією Криму та військовими діями у східній частині нашої країни. У 2002 році міграційне скорочення становило 24 677 осіб, найвищі дані спостерігалися у 2004, 2005, 2006 роках, відповідно 44 750, 51 111 та 34 206 осіб покинули свої домівки у селах. Найменше міграційне скорочення було у 2010, 2011, 2012 роках: 5 249, 4 220, 3 628 осіб. Міграційний приріст спостерігався у 2014, 2015, 2016 та 2017 рр. Прибуло 2 999, 11 939, 18 660 та 7 916 осіб відповідно. На 2019 рік знову триває явище масової міграції жителів сільських територій, а міграційне скорочення становило 21 161 особу.

Соціально орієнтована архітектура. Тенденції загальносвітових процесів гуманізації архітектурного середовища сприяють тому, що в нещодавніх архітектурних дослідженнях і проектуванні можна побачити, що багато архітекторів-науковців почали задумуватись над створенням такого типу архітектурних споруд, які б найкраще відповідали вимогам певної категорії населення. Наприклад, О. Костюк у дисертації «Наукові засади архітектурно-планувальної організації соціально орієнтованого житлового середовища» працювала над розробкою методики проектування житла для соціально однорідних груп населення [5]. Архітектура, яка відповідає потребам певної категорії населення, сприяє створенню психологічно комфортного середовища за допомогою об'єднання споріднених за потребами, цілями та цінностями соціальних груп.

Соціально орієнтована архітектура створює новий підхід у проектуванні будівель і споруд,

благоустрої територій та плануванні поселень, які створюються із урахуванням інтересів, потреб і проблем населення. Одним із видів соціально орієнтованої архітектури можуть стати інноваційні центри зайнятості – новітня типологічна група соціальних центрів професійної орієнтації та переорієнтації населення, які за допомогою сучасних методів архітектурної організації матимуть змогу «миттєво забезпечити роботою» безробітне населення.

Відповідно до проекту Закону про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою України (4664 від 28.01.2021) [6], вирізняють два типи сільських населених пунктів – селище та село, які передбачають класифікацію за чисельністю, а саме: кількість жителів селища – не менше 5 тис. осіб, села – до 5 тис. осіб.

ДБН Б.2.2-12:2019 «Планування та забудова територій» містить таку класифікацію сільських населених пунктів за чисельністю населення: малі (до 0,2 тис. осіб), середні (0,2–0,5 тис. осіб), великі (0,5–3,0 тис. осіб), крупні (значні) (3,0–5,0 тис. осіб), найкрупніші (найзначніші) (понад 5 тис. осіб).

У сучасних економічних умовах організація мережі інноваційних центрів зайнятості може виконати важливу роль у відродженні сільських територій та покращанні соціально-економічного становища їх жителів. Найбільшою проблемою створення мережі інноваційних центрів зайнятості в сільських населених пунктах є територіальна розрідженість забудови. В такому випадку доцільне об'єднання близько розташованих сіл у територіальні райони дії сіткової мережі комплексів інноваційних центрів зайнятості. Це дасть змогу розширити можливості центрів у наданні роботи безробітним, а також забезпечить раціональне використання ресурсів. Мережа інноваційних центрів зайнятості у сільських населених пунктах охоплює проєктування одного чи декількох невеликих за розміром комплексів із обмеженим функціональним наповненням, які поєднуються спільністю чи навпаки – взаємодоповненням відсутніх функцій, внаслідок чого забезпечується повноцінне функціонування центру. Комплекси-об'єкти тяжіння в такому випадку стають центрами добових міграцій групи працівників із навколишніх малих сільських пунктів. За потреби мережі можуть перетворюватися в «агломерації» і сягати за адміністративні межі області проєктування. Тому основним фактором організації мережі інноваційних центрів зайнятості у сільських населених пунктах є транспортна доступність населення до місць праці.

Модель мережі інноваційних центрів зайнятості для сільської місцевості створюється пропорційно до чисельності населення відповідного населеного пункту з проєктуванням чотирьох мережових рівнів обслуговування. Комплекс I рівня обслуговування проєктується у складі сіткової мережі інноваційних центрів зайнятості для великих селищ, малих і середніх сіл, розташованих поряд, із рекомендованим радіусом доступності 2 км. Комплекс II рівня обслуговування має рекомендований радіус доступності 2–4 км, проєктується для значних за розміром сільських населених пунктів. Для найкрупніших селищ доцільно проєктування комплексу III рівня обслуговування із радіусом доступності для населення 4–6 км. IV рівень обслуговування передбачає створення комплексу районного рівня із рекомендованим радіусом доступності 6–10 км. Для кожного з рівнів обслуговування точковим центром тяжіння є невеликий інноваційний центр зайнятості локального або районного значення.

Невеликий інноваційний центр зайнятості як частина мережі комплексів характерний обмеженою територією забудови, де всі основні функції поєднуються в одній будівлі. Комплекс компактний, із налагодженими внутрішніми зв'язками. Основними функціональними зонами є: виробнича, адміністративна, житлова, харчування, освітні приміщення, медична та торгово-виставкова. У виборі галузевого напрямку виробничої зони варто обирати той, який найбільш притаманний місцевості проєктування. Найпоширеніші у сільських населених пунктах галузі лісового, рибного та сільського господарств. Обмеженість території не дає комплексу змоги розширятися та створювати додаткові зони. У такому випадку доцільно проєктувати комплекси із «гнучким» плануванням, або використовувати сучасні модульні технології будівництва для створення «тимчасових» будівель, які за потреби можуть трансформуватися, переміщатися або змінювати напрям виробничої зони.

Відкриті громадські простори. Це цінні елементи планувальної структури селищ і сіл, оскільки, насамперед, вони характеризують якість життя населення загалом, відображають рівень розвитку соціальної та культурної інфраструктур, формують загальний вигляд навколишнього середовища.

Сучасний етап розвитку архітектурного середовища сільських поселень характерний підвищеним інтересом до громадських просторів і їх соціальної ролі, взаємозв'язком між поведінкою людини і параметрами простору.

За теорією архітектора В. Шимко, є три різновиди відкритих просторів:

- площинний, який виконує одне функціональне призначення. Основою його створення є функція, композиційна організація не є пріоритетною. До цих просторів належать: автостоянки, відкриті господарські майданчики;

- простори перед спорудами. До них можуть уходити двори, площі перед громадськими будівлями. Ці простори можуть виконувати самостійну функцію: розподільну, рекреаційну, спортивну тощо;

- багатоцільові об'ємно-просторові утворення. До них належать: площі, вулиці, сквери тощо.

У структурі селищ і сіл можна виокремити всі перелічені відкриті простори, які, своєю чергою, утворюють систему просторів багатофункціонального призначення.

Простір має бути орієнтованим на різні соціальні групи, та в різний час доби може по-різному функціонувати. Поліфункціональність є важливою характеристикою будь-якого вдало організованого відкритого простору, в якому можуть одночасно існувати основні функції і приховані. Відкритий громадський простір може слугувати для досягнення важливих соціальних функцій – безпечного перебування у середовищі, організації дозвілля та забезпечення ефективного проведення часу в цьому просторі. Поряд із цими основними функціями є і приховані – формування відчуття ідентичності, інтеграції людини в суспільство, соціалізації жителів та багато інших [7].

Основна роль простору в селищі – соціалізуюча – жителі села стежать один за одним у відкритому середовищі, а також виявляють себе, що надзвичайно важливо в процесах самоідентифікації – як особистої, так і групової. Міжособистісна суспільна взаємодія завжди відбувається в соціальних ситуаціях [7].

Питання щодо створення простору для певної категорії населення порушується і у статті Н. Шебек та О. Костюк «Типологія соціально орієнтованого житлового середовища», де автори розглядають характерні властивості базових типів соціально орієнтованого середовища: функціональні, просторові, часові, суспільні, комунікативні, культурні, адаптивні та екологічні [8].

Крім того, для сільського середовища важливі не тільки природоохоронні, санітарно-гігієнічні та інші спеціальні заходи. Обов'язково потрібно виконувати попереднє дослідження для

створення чи реконструкції громадських просторів з урахуванням архітектурно-художніх засобів, до яких можуть належати: елементи благоустрою, об'єкти дизайну, системи пішохідної комунікації.

В основу проектування архітектурно-художніх засобів покладені такі принципи:

1. Функціонально-структурного розподілу простору:

- врахування прагнення людей до замкнутого простору, створення комфортних інтер'єрів на вулицях і площах;

- наявність місць для прогулянок і відпочинку, з яких можна спостерігати за діяльністю інших;

- фізичне визначення меж соціальної території, бажані форми переходу між громадським середовищем і груповою територією;

- доступність до об'єктів харчування та громадських туалетів;

- наявність і доступність укриттів від дощу, вітру, сонця, запобігання протягам і перегрівам громадських просторів;

- спеціальна розробка систем освітлення;

- заощення, рівність і чистота тротуарів, відведення дощової води.

2. Пішохідно-транспортного формування простору:

- урахування руху двох видів – транспортного і пішохідного;

- необхідний рівень доступності у будь-якій частині селища чи села;

- відчутна безпека перебування в різних місцях у будь-який час;

- організація системи велосипедних і пішохідних доріжок;

- використання рекреаційних просторів, майданчиків, скверів, сумішених із системою пішохідних зв'язків;

- створення пішохідних вулиць і зон;

- оптимізація доступності до транспортних вузлів: автобусних зупинок, парковок, залізничних вокзалів та ін.

3. Вікової приналежності використання простору:

- врахування вікової та фізичної диференціації жителів селища у відкритих просторах;

- забезпечення можливості освоєння дітьми своєї території, а також пересування районом жителів похилого віку та маломобільних груп населення;

- мощення вулиць, сходинок, пандусів повинні бути придатними для людей з різними фізичними можливостями;

- використання фонтанів, вітрових пристроїв, світлових скульптур, інших засобів, що підсилюють емоційне сприйняття.

Тому у проєктуванні соціально орієнтованої архітектури, а саме – інноваційного центру зайнятості в селищах, можна створити такі відкриті простори для працівників і мешканців, які охоплюватимуть:

- пішохідні комунікації та зони відпочинку;
- площі перед головними входами, призначені для використання необмеженого кола осіб;
- території озеленення та рекреації, розташовані в межах інноваційного центру зайнятості;
- примагістральні (парковки) і багатофункціональні виробничі зони.

Висновки. Ураховуючи сучасні негативні тенденції до «зникнення» сіл, важлива розробка методів і способів відродження сільської місцевості. Це допоможе зробити життя сільських жителів більш комфортним з економічної точки зору. У статті запропоновано способи вирішення економічних проблем жителів сільської місцевості за допомогою архітектурних методів проєктування, зокрема створення одного із типологічних об'єктів соціально орієнтованої архітектури – інноваційного центру зайнятості, який би міг слугувати новим центром тяжіння у селі та створювати чіткі напрями для майбутнього територіального розвитку. А доцільність організації громадських просторів уможлиблювала б створення різних взаємозв'язків між усіма верствами населення.

Бібліографічний список

1. Габрель М. М. Просторова організація містобудівних систем / НАН України, Ін-т регіональних досліджень. Київ: А.С.С., 2004. 395 с.
2. Гнесь Л. Проблеми розпланування сільбищних територій сільських поселень у сучасних ринкових умовах. *Досвід та перспективи розвитку міст України: теорія і практика прийняття містобудівних рішень: наук.-техн. збірник*. 2012. Діпромісто. № 22. С. 222–232.
3. «Вижити» селу не вдасться «померти». Новини Львова. URL: <http://uanews.lviv.ua/other/2020/07/01/240515.html> (дата звернення: 20.06.2021).
4. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.06.2021).
5. Костюк О. О. Наукові засади архітектурно-планувальної організації соціально орієнтованого житлового середовища: афтореф. дис. ... канд. архітектури; Київський національний університет будівництва і архітектури. Київ, 2016. 21 с.
6. Проект Закону про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70936 (дата звернення: 20.06.2021).
7. Гусєв М. О. Феномен відкритого міського простору як соціального утворення. *Вісник Одеської державної академії будівництва та архітектури*. 2017. Вип. 67. С. 3–7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vodaba_2017_67_3 (дата звернення: 20.06.2021).
8. Шебек Н. М., Костюк О. О. Типологія соціально орієнтованого житлового середовища. *Молодий вчений: електрон. наук. фахове вид.* 2017. Вип. 1 (41). С. 125–129. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/1/30.pdf> (дата звернення: 20.06.2021).

Стаття надійшла 28.06.2021